

A szovjet katonai hatóságok intézkedései a (magyar) polgári lakosság jogainak védelmében, 1944–1945

Az elmúlt években a szovjet csapatok II. világháború alatti hadműveleteinek témája Közép-Kelet-Európában rendkívül éles viták tárgya lett.¹ Ez több országban nemcsak az „emlékművek elleni háborúba”² torkollott, hanem – miként arra Jelena Szenyjavszkaja történész rámutat: egyesek „cél tudatosan alakítanak ki negatív képet a Vörös Hadseregről, miszerint az rablóbandákból, erőszaktevőkből és a békés lakosság gyilkosaiból állt” – ellentétben az, úgymond, „nemes lelkű nyugati szövetségesekkel”.

Hogy ebben a témakörben eligazodhassunk, ehhez – szubjektív visszaemlékezéseken túl – dokumentumokra is támaszkodnunk kell!

A Szovjetunió megalakulása óta szigorú büntetőpolitikát fogantatosított a Vörös Hadsereg tagjai által elkövetett bűncselekmények szankcionálására. A katonai bűncselekményekről elfogadott 1924-es Rendelkezés, amely később az egész Szovjetunióra érvényes katonai büntetőtörvénykönyvvé vált, meghatározta a felelősségre vonás mértékét azokra az esetekre nézve, amikor „a katonai szolgálatot teljesítők, háborúban vagy harci helyzetben, a polgári lakossággal szemben törvénytelen erőszakot vagy fosztogatást követnek el”. Az 1927-es új Rendelkezés 28. cikkelye felelősségre vonást helyezett kilátásba „a lakosság ellen katonai műveletek körzetében elkövetett rablás, zsákmányszerzés, fosztogatás, betörés, a lakossági vagyon törvénytelen megsemmisítése, a nemi erőszaktevés, valamint katonai szükségletre hivatkozva, tulajdon törvénytelen elkobzása esetén.”³

1941. június 22-én, a háború első napján, a hadiállapot kihirdetéséről rendelkező törvényerejű rendelet értelmében, a katonák bűncselekményeivel kapcsolatos ítélezés a hadbíróságok hatáskörébe került.⁴ Ezek a szovjet joghatósági rendszer fontos láncszemei voltak

a háborús időszakban. 1941-től 1945-ig a szovjet rögtönítélő katonai bíróságok 2 530 663 személyt ítéltek el. Közülük a legsúlyosabb büntetést – golyó általi kivégzést – szabták ki 217 080 személyre (8,58%), s szabadságvesztésre ítéltek 2 149 753 vádlottat (84,95%).⁵ A szovjet hadsereg tagjai tehát, csakúgy, mint a Szovjetunió más, bűncselekmény elkövetésében vétkes polgárai, büntetésben részesültek – beleértve a halálbüntetést is –, és esetükben nem lehetett szó semmiféle „érinthetetlenségről”.⁶

De vajon miért követnek el katonák bűncselekményeket?

Ismeretes, hogy a társadalom minden nagyobb csoportjában vannak deviáns egyének. Sajnos, lehetetlen megakadályozni az ilyen magatartás megnyilvánulásait a társadalomban, ideértve az erőszakos cselekményeket és más bűncselekményeket is. E tekintetben a hadsereg sem jelent kivételt. A háború alatti körülmények még bonyolultabbak, mivel a különleges pszichikai és fizikai feltételek, amik közé a katonák kerülnek, felerősítik az egyes személyekben eleve meglévő hajlamokat. Miriam Gebhardt német történész kiemeli, hogy a háborúban „az erőszaktevésre hajlamosító tényezők erősebbek, mint azok a szabályok, amelyek rendeltetése, hogy fenntartsák a fegyelmet, sőt, elrettentés gyanánt szolgáljanak.”⁷ Mint Jelena Szenyjavszkaja megjegyzi: „bármely hadsereg, amely idegen területre kerül, főleg, ha ez az ellenség földje, elkerülhetetlenül szembe kell nézzen fegyverkezési problémákkal. A katonák deviáns viselkedésének mértéke mindenekelőtt a hadseregvezetés hozzáállásán múlik. A vezetésnek a békés lakosság elleni jogszerűtlen cselekedetekre mint »rendkívüli eseményekre« és »amorális jelenségekre« kell tekintenie, amelyek »aláássák a katona méltóságát és becsületét«, s ezért a legszigorúbb intézkedéseket szükséges foganatosítani az elkövetők megbüntetésére és a jövőbeni bűncselekmények megelőzése érdekében. A vezetés azonban szemet is hunyhat egyes esetek fölött, elnézheti a kilengéseket, sőt, bátoríthatja is őket.”⁸ Ezek a legfontosabb szempontok annak értékeléséhez, hogy egy ország kormánya és fegyveres erői mennyiben képesek betartatni a törvényességet egy másik ország polgári lakosságával kapcsolatban.

A Vörös Hadseregben fel sem merült, hogy a katonák által elkövetett bűncselekményeket elhallgassák vagy könnyedén vegyék, az pedig még kevésbé, hogy őket bűnös tettek elkövetésére bátorítsák. Amikor a Vörös Hadsereg átlépte a Szovjetunió határát, a szovjet parancsnokság speciális útmutatókat bocsátott ki azzal a céllal, hogy megvédjék Európa polgári lakosságának jogait. Mi több, szexuális

erőszak esetén nemcsak szigorú büntetést – mellőzve a nyomozást, akár helyszíni főbelövést – helyeztek kilátásba, hanem megtiltották a Vörös Hadsereg katonáinak nemcsak a nemi érintkezést a helyi lakossággal;⁹ hanem az egyszerű személyes kapcsolatteremtést is.¹⁰

Midőn a II. világháború a végéhez közeledett, a Szovjetunió politikája a Németországgal és a vele szövetséges államokkal való kapcsolatok normalizálására, a háború súlyos örökségének leküzdésére összpontosult. A szovjet hivatalos propagandában az ellenség iránti gyűlöletkeltést erősen visszafogták, a háború végére pedig minimálisra csökkentették. A híres író, Ilja Ehrenburg,¹¹ az egyik első számú szovjet haditudósító és propagandista korábbi írásának talán egyfajta korrekciójaként kijelentette, hogy a Vörös Hadsereg katonáinak nem szabad bosszút állniuk a polgári lakosságon, s ebbe beleértette a nők elleni erőszakot is.¹²

Miután a Vörös Hadsereg átlépte Magyarország határát, a szovjet propaganda igyekezett különbséget tenni a polgári lakosság és a nácik, illetve a magyar fasiszták között.¹³ 1944 októberében a TASZSZ szovjet hírügynökség közzétette, hogy „Magyarországon nagyarányú a németellenes hangulat és erős a háborúból való kilépés szándéka”, a „Szálasi-kormány pedig a legerőteljesebb ellenlépésekre számíthat.”¹⁴ 1945. január 1-jén az országos lapok közölték, hogy a magyarok „kénytelenek elhagyni otthonaikat és elrejtőzni a németek elől”,¹⁵ „akik magukkal akarják rántani a mélybe Budapest milliós lakosságát. Mit számítanak nekik a magyar főváros műemlékei és kulturális értékei? A békés lakosság körében elszenvedett valamennyi áldozatért, Budapest lerombolásáért minden felelősség a hitleri klikk hóhérainak és gyilkosainak fejére hull.”¹⁶

A szovjet katonai igazgatás segítséget nyújtott Magyarország lakosságának.¹⁷ A Vörös Hadsereg parancsnoksága Budapesten nemcsak magára vállalta a hatalmas város hiányos élelmiszerellátásának enyhítését, de a legrövidebb időn belül biztosította a felszabadított kerületek áram- és gázellátását, hozzájárult a túlélők munkájának újraindításához, és a szétrombolt üzemek helyreállításához, a városi villamosközlekedés beindításához.¹⁸ 1945 márciusának végén Rákosi Mátyás kijelentette: „Budapest ellátása terén észrevehető némi javulás. A lakosság naponta 100 gramm kenyeret kap. [...] A Vörös Hadsereg nagyobb mennyiségű élelmiszert bocsát rendelkezésünkre, ami hamarosan lehetővé teszi a kenyérfejadag 200 grammra emelését.”¹⁹

A Szovjetunió politikájában a korábbi ellenséges országokkal való viszony normalizálásában az egyik legfontosabb szempont az volt,

hogy ezen államok polgári lakosságát megvédjék a bűnözőkkel szemben. Németország területén a szovjet katonai igazgatás intézkedett, hogy „csökkenjen a nemi erőszak eseteinek száma”. Megtiltották a szovjet katonáknak a zsákmányszerzést és az ellentételezés nélküli beszállásolást a polgári lakosság házaiba. Miriam Gebhardt rámutat: „a szovjet vezetés arra törekedett, hogy ellenőrzése alatt tartsa a katonákat, nemcsak azért, mert a fegyelem lazulásától tartott, hanem ama törekvéstől is vezettetve, hogy demonstrálja: a szovjetrendszer jobb, a vöröskatonák pedig felszabadítók, nem hódítók. Ugyanilyen okból később laktanyákban helyezték el a katonákat, megtiltották számukra a külföldiekkel való érintkezést, őrzőjáratokat állítottak fel és kijárási tilalmat vezettek be. A megszállt Bécsben éjszaka tilos volt a »céltalan bolyongás«. A csapatokat kioktatták a lakossággal való korrekt viselkedésről.”²⁰

Hasonló politika érvényesült Magyarországon is. A szovjet katonák és a magyar lakosság viszonyában szó sem lehetett semmilyen bűncselekmény eltűréséről vagy pláne ösztönzéséről, mert ez ellentmondott volna a szovjet törvényeknek, s gyengítette volna a két ország közötti kapcsolatok normalizálása érdekében tett erőfeszítéseket, a magyarokat szembefordította volna a Szovjetunióval. A katonák bűncselekményeinek visszafogása, illetve megbüntetésük emellett a hadsereg erkölcsi bomlásának megelőzését is szolgálta. A szovjet parancsnokság a polgári lakosság ellen elkövetett nemi erőszakot olyan veszélyes cselekménynek tekintette, amely aláássa a Szovjetunió fegyveres erőinek fegyelmét.²¹

Ismétlem, az ország vezetése számára fontos volt, hogy megteremtse a magyaroknak a Szovjetunióhoz való jó viszonyát, vagy legalább elérje semleges hozzáállásukat. 1945 márciusában az Össz-szövetségi Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságának képviselője, Leonyid Baranov arra kérte Rákosi Mátyást, hogy közölje, milyen „a [magyar] lakosság viszonya a Vörös Hadsereghez, a Szovjetunióhoz és a szövetséges országokhoz”, „mennyire tájékozott a lakosság a Szovjetunióról, annak politikájáról, kultúrájáról és így tovább.”²² Ebben az időben dolgozták ki a „Szovjetunió melletti magyarországi propagandaterv”-et. Ennek keretében javaslat született egy népszereű, képes hetilap kiadására, a szovjet irodalom megismertetésére, a szóbeli propaganda megteremtésére, szovjet szerzők színműveinek bemutatására, mozifilmek vetítésére, rádióadásokra, szovjet zeneszerzők műveit műsorra tűző koncertekre, az orosz nyelv tanítására, fotó- és könyvkiállítások megszervezésére, a Szovjet Baráti Társaság

magyar szervezetének létrehozására.²³ Jellemző, hogy a szovjetek abból indultak ki, hogy a magyarországi propagandatevékenységnek magas színvonalúnak kell lennie, minthogy „a magyar újságírás nagyon fejlett és a magyar közönség igénye általában igen magas”.²⁴ 1945 áprilisában a Külföldi Kulturális Kapcsolatok Össz-szövetségi Társasága (VOKSZ) a szovjet vezetésnek benyújtotta a „Javaslatok a Szovjetunió és Magyarország közötti kulturális kapcsolatok szélesítésére” című előterjesztést, amiben indítványozta, hogy küldjenek az országba egy, a szovjet kultúra képviselőiből összeállított csoportot, szervezzék meg az Alekszandrov együttes fellépéseit, „készítsék elő Magyarország számára a legjobb kiállítások másolatát, s állítsák össze magyarországi tömegkiadásra a szovjet szerzők legjobb, magyarra lefordított műveit.”²⁵ Tudjuk, hogy a magyar lakosság várakozással fogadta a Szovjetunióval kapcsolatos információkat.²⁶

A magyarországi lakosság hangulatára vonatkozó adatok ugyanakkor ellentmondásosak. Egyrészt, a dokumentumokban található információk a Szovjetunióhoz való pozitív hozzáállásról. 1945 márciusában Arnoldov, az Össz-szövetségi Kommunista (bolsevik) Párt nemzetközi információs részlegének Magyarországra látogató munkatársa jelentette, hogy „a Vörös Hadsereghez való viszony alapvetően jóindulatú. Semmilyen túlkapást és ellenállást nem észleltem. [...] Átutaztam néhány községen, éltem kisvárosokban, s mindenütt jól fogadtak.”²⁷ A 3. Ukrán Front parancsnokságának 1945 áprilisában összeállított jelentésében az állt, hogy „a lakosság döntő része jól viszonyul a Vörös Hadsereghez. A Fejér megyei Vereb községben, ahol a visszatérő németek különös kegyetlenséggel bántak el foglyainkkal, néhány sebesült szovjet katonát a helyi lakosok mentettek meg, akik életük veszélyeztetésével is rejtegették a németek elől a sebesülteket. Dorogon, amikor úgy alakult, hogy egységeink kénytelenek voltak elhagyni a város észak-keleti részét, a lakosok nyíltan kifejezték félelmüket a visszatérő németektől. Amint néhány nap múlva a mieink kiverték a németeket, a lakosság lelkesen fogadta katonáinkat és tisztjeinket, és azt kérte: »Ne engedjenek vissza több németet, mielőbb üzzék el őket Németországba.«”²⁸

Ám Magyarország lakosságának szovjetellenes hangulatáról, a vöröskatonák ellen végrehajtott ellenséges bűncselekményekről²⁹ is vannak adatok.³⁰ Kirívó eset volt két szovjet katonának egy magyar család (apa és két lánya) által történt meggyilkolása. A faluban elterjedt a pletyka: a katonák házról házra járnak, hogy a nőket megerőszakolják. Amikor a katonák ennek a családnak a házába bementek, „félelemtől

vezérelve” megölték őket – noha semmiféle erőszakra nem került sor. (A bűnelkövetőket börtönbüntetésre ítélték.)³¹

Nem kétséges, hogy a magyar lakosság és a Vörös Hadsereg kapcsolatában voltak problémák. Oroszország és Magyarország közös történelme bonyolult volt a megelőző időszakban. A két háború között a lakosságot erősen megdolgozták antikommunista és szovjetellenes propagandával. Magától értetődő, hogy a szovjet és magyar polgárok kölcsönös viszonyára leginkább az hatott, hogy a háborúban Magyarország hivatalosan is a Szovjetunió ellensége volt, egyik hadseregét harcba küldte a Szovjetunió ellen, s területének megszállásában segítette a náci Németországot. A magyar hadsereg a Szovjetunió félmillió négyzetkilométernyi területét tartotta ellenőrzése alatt, ami 3,3-szorosa volt az 1940–1945 közötti Magyarország területének. A teljes magyar hadsereg egynegyedét a Harmadik Birodalom alá rendelték. Sok magyar katona részt vett a békés szovjet lakossággal szembeni kínvallatásokban, rablásokban, gyilkosságokban és nők elleni erőszak elkövetésében.³²

A Vörös Hadsereg számos katonája személyesen is tanúja volt a magyar megszállás következményeinek. Látták a megszállók által legyilkolt emberek holttestét, a békés lakókkal együtt felégetett falvakat. [...] Előfordult, hogy egyes szovjet katonák bosszút álltak, amikor Magyarországra érkeztek,³³ sor került önbíráskodásra, fosztogatásra, nők elleni erőszakra is.³⁴ Efféle túlkapások főleg a hadműveletek aktív szakaszában történtek. De már 1945 májusában a 2. Ukrán Front politikai irányítása azt jelentette, hogy csökkent a hasonló esetek száma.³⁵ A Front vasúti egységeinek hadbírótsága például, 1945 első negyedévében öt olyan ügyet tárgyalt, amelyeket a polgári lakosság sérelmére követtek el, a második negyedévben viszont egyet sem.³⁶

A háború rendkívüli körülményei között a szovjet katonai igazgatás tevékenységében is előfordultak túlkapások. A magyar lakosság leginkább negatívan azt az akciót fogadta, amikor a német családnevet viselőket kitelepítették.³⁷ Rákosi Mátvás ezen kívül jelezte: „nyomasztóan hat a dolgozók hangulatára, hogy sok gyárban nem fizetnek bért, és nem kapnak ételt azok, akik a Vörös Hadsereg kiszolgálásán dolgoznak. Az éhes emberek vonakodnak felvenni a munkát, s akik mégis megteszik, azokat esetenként megverik stb.”³⁸

Általánosságban elmondható, hogy a magyar lakosság egy részének a Szovjetunióhoz való, kezdettől fogva negatív hozzáállása, illetve a háborús időszak gazdasági összeomlásának terhei miatt a szovjet parancsnokság szinte bármely cselekedete eleve elutasítást váltott

ki a magyarok egy részéből. Ilyenek voltak az utcai razziák, amiket azért kellett bevezetni, mert „Budapesten sok (volt) a civil ruhába öltözött fasiszta katona”.³⁹ Egyes üzemek berendezésének leszerelése és elszállítása a jóvátétel keretében⁴⁰ indulatokat váltott ki. A politikai változásokat – a magyar kormány sokak számára kedvezőtlen összetételét, a komisszárok, politikai biztosok, pártmegbízottak megjelenését stb. – szintén bizalmatlanul fogadták.⁴¹ A magyar lakosság hangulata egyébként változékony volt. 1945 januárjában Révai József azt közölte az ugyancsak a Szovjetunióból hazatelepült Rákosi Mátyással, hogy „sok helyen változóban van a lakosság hangulata. Ahelyett, hogy az oroszok által okozott nehézségekre panaszkodnának, a reakciót” – vagyis a kommunistaellenes erőket – „kezdi szidni”.⁴² Nyilvánvaló, hogy ezt a hatást nem csupán a kommunisták propagandája váltotta ki, hanem például pszichikai tényezők, „bűnbakok” keresése, ami általában is jellemzi a háború alatt erős stresszhatás alá került embereket.

A Magyarország új vezetése által támogatott szovjet parancsnokság intézkedéseket hozott a túlzó rendelkezések enyhítésére. Így annak érdekében, hogy megakadályozzák magyarok kitelepítését németek helyett, 1945. január 7-től, Rákosi Mátyás közlése alapján, „a kormány az oroszokkal való megállapodás szerint, tíz rendkívüli felhatalmazással felruházott konzultánst irányított az érintett helyekre, akik az oroszokkal együtt állapítják meg, kit tekintsenek németnek, és kit nem”.⁴³ 1945 márciusában a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elé került az üzemi munkásság helyzetének javítása. A bizottsággal való megállapodás alapján, Rákosit felhatalmazták arra, hogy képviselje ezt „ellenőrzött adatok alapján a 2. Ukrán Frontnál, amelynek a körzetéhez Budapest tartozott.”⁴⁴ 1945 májusában a 2. Ukrán Front politikai irányító szerve közölte, hogy „Szolnok városában [...] ellenőrizték a helyi parancsnokság tevékenységét. A katonai parancsnokkal kapcsolatban sok visszásságot és mulasztást tártak fel. A nyomozás iratait átadták a felettes parancsnokságnak. Hasonló munka zajlott Debrecenben, Karcagon és másutt. [...] A vizsgálati anyagok alapján felmentették beosztásából Kisújszállás katonai parancsnokát.”⁴⁵

Visszatérve a szovjet katonák által elkövetett jogsértések kérdéséhez, arra a következtetésre juthatunk, hogy ezek nem voltak tömegesek,⁴⁶ többek között azért sem, mert a szovjet parancsnokság keményen eljár az ilyen cselekményeket elkövetőkkel szemben. Természetesen a bűncselekményeket elszenvető helyi lakosság szemében ez a nem „tömegesség” – érthetően – másféleképpen tükröződött. Miriam Gebhardt kiemeli „annak a feltételezésnek a hibás

voltát, miszerint a Vörös Hadseregben gyakorlattá vált volna a nőkkel való erőszakoskodás”. Azokat a katonákat, akik illet műveltek, „akár nyomozás nélkül is ki lehetett végezni, az előjáró a helyszínen agyonlőhette őket. Ha a vádlott bíróság elé került, rendszerint ötéves,⁴⁷ büntetőtáborban letöltendő ítéletet kapott.”⁴⁸ Jalsovszky Katalin is megjegyzi: Magyarországon a szovjet katonákra „súlyos büntetést” szabtak ki, ha bűncselekményt követtek el a polgári lakosság terhére.⁴⁹

S valóban, a Szovjetunióban elfogadott büntetési gyakorlat értelmében, ha Európa országaiban a szovjet katonai igazgatás beazonosított a katonák által elkövetett bűncselekményeket, akkor, a golyó általi halál esetét is beleértve, szigorúan megbüntették a bűnelkövetőket,⁵⁰ minthogy céljuk volt az ilyen jelenségek minél teljesebb visszaszorítása.⁵¹ 1944 második felében a Vörös Hadsereg Katonai Főügyészségét utasították „a katonáknak a helyi lakossággal szemben elkövetett kihágásai és törvénytelen cselekedetei elleni harc fokozására”. A bűnösök felelősségre vonása mellett, a katonai ügyészek elemezték a szolgálati viszonyból eredő bűncselekményeket is, és indítványozták a Vörös Hadsereg parancsnokságának „a nevelő-felvilágosító munka erősítését, a hadsereg tagjaival szemben támasztott követelmények növelését, az ellenőrző-nyomozó szervek aktivitásának fokozását.”⁵² A szovjet hatóságok védték Európa lakosságának jogait, beleértve ebbe azokat is, akik korábban a Szovjetunió ellen harcoltak. A bűnözők azonosítása és megbüntetése az állam alapvető eszköze a bűncselekmények áldozatává vált személyek jogainak védelmében.

A Magyarországon és Európa más országaiban élők jogainak a szovjet katonai igazgatás által történő védelmét dokumentáló információforrás a „Memorial” elnevezésű általános, nyilvános adatbank (Обобщенный банк данных «Мемориал» – *a ford.*), amit az Oroszországi Védelmi Minisztérium Központi Archívumában őrzött dokumentumokból állítottak össze. Az adatbankban megtalálhatók a hadbíróági iratok, amik alapján meghozták az ítéleteket a polgári lakosság rovására bűncselekményeket elkövetett szovjet katonák ellen.

Az adatbázis annak a 160, hadbíróóság elé állított katonának az ügyeiről tár fel részleteket, akik a náci megszállóktól Magyarország területét 1944 ősze és 1945 közepe között felszabadító 2. és 3. Ukrán Front kötelékébe tartoztak. Közülük 92 személyt ítélték el „helyi lakosok ellen elkövetett erőszak” és „személyiségsértés” miatt, „a helyi lakosság elleni erőszakra való felbujtás”-ért, továbbá „fosztogatás, hullarablás, betérés és rablás” elkövetésének vádjával. Az összes körülményt figyelembe véve, kivétel nélkül a maximális büntetési tételt

szabták ki rájuk. Így 1944 decemberében egy főt golyó általi halálra ítélték „egy helybeli magyar nő meggyilkolásáért”,⁵³ 1945 márciusában egy főt tíz év szabadságvesztésre ítélték ezzel az indoklással: „Dezertálás és a magyar lakosság fosztogatása.”⁵⁴

Nők megerőszakolásáért 68 személyt ítélték el – köztük 50 főt anélkül, hogy utalás lenne arra, hogy cselekményüket mely országban követték el –, 7 főt osztrák nők megerőszakolásáért, 11 katonát pedig hasonló bűncselekményért, amit magyar nők ellen követtek el. 1945 januárjában 1 főt golyó általi halálra ítélték egy magyar nő megerőszakolásáért és megöléséért,⁵⁵ 1 személy 10 év szabadságvesztést kapott „egy magyar nő megerőszakolásának és megölésének kísérletéért”,⁵⁶ 2 főt 10 év szabadságvesztésre és 3 év közügyektől eltiltásra ítélték magyar nők meggyilkolásáért és megerőszakolásáért.”⁵⁷ 1945 első negyedében (a hónap az archívum anyagaiban nincs feltüntetve) 1 személyt 10 év szabadságvesztésre ítélték nemi erőszakért és dezertálásért,⁵⁸ 1 személyt ugyanilyen büntetésre „katonai titoksértésért, továbbá egy magyar nő megerőszakolásáért és meggyilkolásáért.”⁵⁹ 1945 márciusában 2 személyt 10 évre ítélték „egy magyar nő megerőszakolásáért,⁶⁰ 2 főt ugyanilyen időtartamra „egy Sipos nevű magyar nő megerőszakolásáért”⁶¹ és így tovább, 1945 májusában 1 fő 10 évet kapott erőszakos nemi közösülésért.⁶² Ezekben az adatokban nem szerepel a nemi erőszakért helyszínen lelőtt katonák száma.

Mindent egybe vetve, az alábbi következtetésekre juthatunk: mint ismeretes, a jogállami követelmények betartását és az emberi jogok védelmét nem a bűncselekmények léte vagy hiánya határozza meg – a bűnelkövetés, sajnos, kiküszöbölhetetlen –, hanem az, hogy az állam miként reagál a bűncselekményekre, és hogyan szankcionálja az elkövetőket. A Vörös Hadseregben állami szinten érvényesült az a politika és gyakorlat, hogy a Magyarország – csakúgy, mint más európai országok – lakóinak sérelmére a szovjet katonák által elkövetett jogsértéseket szigorúan meg kell torolni.

Ugyanakkor a Szovjetunió területét megszálló német és magyar hadseregben a II. világháború éveiben szolgálókat nem büntették meg a szovjet polgárok sérelmére elkövetett erőszakos cselekményekért, illetve, akik mégis büntetésben részesültek, azokra enyhe ítéletet szabtak ki. Mint Fóris Ákos magyar történész – a fennmaradt szűkös források alapján – kimutatta, mindössze két magyar katonát ítélték el a megszállt szovjet területeken elkövetett nemi erőszak (és más bűncselekmény) miatt, a büntetés igen enyhe volt: 1 év, illetve 7 hónap börtön, ezt követően pedig teljesen mentesítették őket a jogi

következmények alól. Ezen kívül előfordult, hogy bíróság elé állítottak katonákat nemi erőszakért, de végül más váddal – a magánélet megsértése, előre kitervelt, szándékos gyilkosság stb. miatt ítélték el őket. Ily módon két személyt végeztek ki „első fokú gyilkosság” (*убийство первой степени*) és nemi erőszak kísérlete miatt. Általában az ilyen esetekben főként fegyvelemsértés miatt vonták felelősségre az érintetteket.⁶³

De vajon mivel magyarázható ez a különbség? A Szovjetunió szerette volna megvédeni Magyarországot és a magyar lakosságot a bűncselekményektől, hogy normális, sőt, baráti kapcsolatok jöjjenek létre az országok között. A horthysta vezetés ezzel szemben, amely 1941-ben a Szovjetunió területét meghódítani akaró Hitlernek rendelte alá a frontra küldött magyar hadsereget, nyilvánvalóan maga is kívánta, de legalábbis támogatta a Szovjetunió megsemmisítését, ami a Führer kifejezett célja volt. Ezért a szovjet polgárok élete, ezek Magyarországhoz fűződő viszonya nem érdekelte őket.

Ehhez képest manapság a szovjet katonák viselkedésének negatív tényei erőteljesebben jelennek meg, abszolutizálják, tömeges és tipikus jelenségként mutatják be azokat, teljesen figyelmen kívül hagyva a történelmi kontextust, az események sorrendjét és menetét, az ok-okozati összefüggéseket, felcserélve a „hóhérok” és az „áldozatok” szerepét. Ennek következtében, a nyugati tudatba szisztematikusan beépült és beépül az, úgymond, „orosz vadember képe, aki megszállta, eltaposta, tönkretette és meggyalázta a kulturált Európát.”⁶⁴ Mindössze egyetlen pontosítással éljünk ezen a helyen: az Európát a nácizmustól megszabadító egységek nemzetiségi összetételéből következik, hogy e kép nemcsak az orosz nép képviselőire vetül, hanem az ukrán, belorusz, moldáv, litván, lett, észt,⁶⁵ lengyel,⁶⁶ román⁶⁷ népre is.

Sajnálatos, hogy hasonló tendenciák Magyarországon is tapasztalhatók. Kovács László újságíró megjegyzi, hogy bár Magyarországon „nem általános az Oroszországgal kapcsolatos elutasítás, de ugyanúgy, mint a többi kelet-európai országban, tömegmédiáink 1989 óta ugyanazt sulykolják az embereknek: 1945-ben idejöttek a gonosz oroszok, és szuronyaikkal elhozták a kommunista rendszert. Elfelejtik, hogy valójában éppen Magyarország volt az, amely Hitler mellé állt, hadat üzent a Szovjetunióknak, és kétszáz ezer katonát küldött a keleti frontra.”⁶⁸

Mint fentebb említettük, az egyik legelterjedtebb mítosz szerint, a szovjet katonák tömegesen erőszakoltak meg nőket, egyesek nők tíz-

és százezreiről beszélnek. E túlzás eredete még a háború idejére nyúlik vissza, és a goebbelsi propagandából ered.⁶⁹ Mint Miriam Gebhardt megjegyzi, „a szovjet ember Goebbels által megrajzolt, szörnyűséges, alacsonyabb rendű rasszhoz tartozó képe eleve előítéletet alakított ki a szovjet katonák viselkedésével kapcsolatban.”⁷⁰ Egy olyan kutató is erre a következtetésre jutott, aki elmélyült a német nők ellen a háború alatt és után elkövetett erőszakcselekmények kérdéskörében. Magyarországon a háború alatt és annak befejezését követően azonnal elterjedtek ezek a nézetek a szovjet katonákról.⁷¹ A Vörös Hadsereg tagjainak a helyi lakosság ellen elkövetett bűncselekményeit, egyéni túlkapásait a szovjet–magyar kapcsolatok normalizálásnak ellenzői természetesen felhasználták a szovjet- és kommunistaellenes érzelmek felkeltése céljából.⁷²

De vajon miért zajlik még ma is a történelmi tények elferdítése? Többek között azért, mert mindmáig kevés olyan dokumentumot publikáltak, amelyek megvilágíthatnák mindazt, ami azokban az években történt.⁷³ A szovjet katonák „tömeges erőszakcselekményeiről” és „büntetlenségéről” szóló állítások gyakran nem levéltári anyagokon, hanem visszaemlékezéseken és interjúkon alapulnak, amelyek „végső igazsággént” jelennek meg. A történettudomány módszertanának megfelelően azonban, az efféle források hitelessége kétséges, tanulmányozásuk során kritikus megközelítésre van szükség. Az erőszaktevés tényeinek bizonyításához hozzátartoznak a születések, az abortuszok, a nemi betegségek számainak adatai is.⁷⁴ [...] Vizsgálni kell továbbá a fényképeket is. Megjelentek például olyan híres szovjet fotók, amelyeken magyarok, magyar zsidók holttesteit láthatók, akik a nácik áldozatai voltak, mégis úgy tüntetik fel, mintha szovjet katonák bántak volna el velük.⁷⁵ Különös ilyesmit tapasztalni, ha tudjuk, hogy már 1945 elején, amikor a nácik és a nyilasok számos áldozatának holttestét felfedezték Budapesten, helyi befolyásos személyek részvételével bizottságot hoztak létre, hogy kivizsgálják a lakossággal szemben a német megszállók és Szálasi hívei által elkövetett rémtetteket.⁷⁶

A tanulmányban említett „Memorial” adatbank kutathatóvá tétele, s az onnan származó dokumentumok feldolgozása – amin részben a jelen dolgozat is alapul – remélhetőleg hozzájárul majd a háború alatt történeletről pontosabb kép kialakításához.

Összefoglalásképpen: a magyar olvasó számára vélhetően három szempont érdemel különös figyelmet. Az első: a Szovjetunióknak nem volt érdeke, hogy a katonák konfliktusba kerüljenek a lakosság-

gal, s ennek érdekében számos megelőző, illetve lehetőség szerint, a harcok folyamán és azokat követően is érvényesített intézkedésre került sor. A második: a szovjet hadsereg katonái által elkövetett, s az előljárók tudomására jutott bűncselekmények felelőseit szigorúan büntették, s nem volt ritka a halálos ítélet sem. A harmadik: alapvető volt a különbség a nácikkal együttműködő Horthy-, illetve a szovjet hadseregnek a külföldi lakossággal kapcsolatos politikájában. Míg az előbbi megsemmisítésre ítélt ellenségként tekintett a megszállt területeken élőkre, addig a szovjet felet a hosszabb távú érdekek a konfliktusok elkerülésére ösztönözték. Természetesen, a nemzetközi egyezmények által biztosított jóvátétel keretében, a szovjet hadsereg is végrehajtott szervezett intézkedéseket, s ezek jelentős számú magyarországi civilt hátrányosan, sőt tragikusan érintettek. A budapesti élet újraindításának, vagy a németek kitelepítésének a tanulmányban említett példái is jelzik azonban, hogy a sokak életét gyökeresen felforgató helyzetekben a szovjet parancsnokságok és parancsnokok – a szovjet állam és hadseregvezetés politikáját végrehajtva – jelentős gesztusokat is tettek.

(Fordította: Kabai Domokos Lajos)

Jegyzetek

- ¹ Lásd az ezzel a témával foglalkozó európai szerzők publikációit: Gebhardt, Miriam: *Als die Soldaten kamen, Die Vergewaltigung deutscher Frauen am Ende des Zweiten Weltkriegs*. München, 2015; Másféle értelmezésben ld. Pető Andrea: Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös budapesti nemi erőszak esetek emlékezete. *Történelmi Szemle* 1999. 1–2. szám. 85–108.; Ungváry Krisztián: *Budapest ostroma*. Budapest, Corvina Könyvkiadó, 1998, stb.
- ² Lásd: Сдвижков О. В.: Освободительная миссия Красной армии в Европе – десакрализация памяти, Преподавание истории в школе. 2015. № 1. 46–50.
- ³ Ezeket a rendelkezéseket átvezették az Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság (ОСЗСЗСЗК, Российская Советская Федеративная Социалистическая Республика – РСФСР) és a többi szövetségi köztársaság Büntető törvénykönyvébe (БТК). Az 1926-os БТК 193-28 cikkelye már hasonlóan fogalmazott.
- ⁴ Степанов П. П.: Становление отечественного законодательства об уголовной ответственности за совершение военных преступлений. Союз криминалистов и криминологов. 2018. № 1. 83–84.
- ⁵ Иванова Г. М.: По законам военного времени – правоохранительная деятельность государства в условиях Великой Отечественной войны, Труды Института российской истории РАН. 2017. № 14. 50.

- ⁶ A hiányzó 6,47% sorsára a tanulmány szerzője nem utal. (*A ford.*)
- ⁷ Гебхардт М.: Когда пришли солдаты – Изнасилование немецких женщин в конце Второй мировой войны. М., 2018. 71.
- ⁸ Сенявская Е. С.: „Вас соблазняют немки, мужья которых обошли все публичные дома Европы...” (Önököt olyan német nők fogják elcsábítani, akiknek férje végigjárta Európa összes bordélyházát...), Освобождение Европы от фашизма Красной армией в 1944–1945 гг. в свете новых архивных документов Уральский исторический вестник. 2020. № 3. 101.
- ⁹ Сенявская Е.С.: „Вас соблазняют немки...” 101–102.
- ¹⁰ Гебхардт М.: Когда пришли солдаты, 23.
- ¹¹ Ilja Grigorjevics Ehrenburg (1891–1967) szovjet-orosz író, költő, műfordító, publicista. A II. világháború alatt több ezer nagy hatású cikke, tudósítása jelent meg. A németek elleni propaganda egyik fő alakja volt. Elhíresült az „Öljetek!” című írása, amely Sztálin ismert bírálatait kiváltotta, miszerint nem a német nép általában az ellenség, „a Hitlerek jönnek-mennek, a német nép marad”. A Sztálin utáni Hruscsov-korszak elnevezése, az olvadás, egyik regényének címe nyomán terjedt el – *a ford.*
- ¹² Vö. Гебхардт М.: Когда пришли солдаты, 34.
- ¹³ Сенявский А.С., Сенявская Е.С., Сдвижков О.В.: i. m. 94.
- ¹⁴ ГАРФ – Государственный архив Российской Федерации (Oroszországi Föderáció Állami Archívuma) ГАРФ. Ф. 4459. Оп. 24. Д. 18. Л. 36.
- ¹⁵ Правда, 1945. 1 января. 2.
- ¹⁶ Известия, 1945. 1 января. 1.
- ¹⁷ Советский фактор в Восточной Европе. 1944—1953 гг. В 2-х тт. Документы / Т. 1. 1944—1948 гг. М., Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1999.
- ¹⁸ Сенявский А.С., Сенявская Е.С., Сдвижков О.В.: i. m. 97.
- ¹⁹ РГАСПИ – Российский государственный архив социально-политической истории (Oroszországi Társadalom-politikai Állami Archívum) РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 782. Л. 128.
- ²⁰ Гебхардт М.: Когда пришли солдаты, 34, 71, 80–81.
- ²¹ Сенявский А.С., Сенявская Е.С., Сдвижков О.В.: i. m. 130–131.
- ²² РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 782. Л. 136.
- ²³ Vö. Ádám Farkas: Soviet propaganda and culture in Hungary after 1945 – microhistorical approaches. In: *Россия и Венгрия в мировой культуре: источник и его интерпретация / Russia and Hungary in the World Culture: Historical Source and its Interpretation* (Szerk. Szvák Gyula). Budapest, Russica Pannonica, 2020. 194–207.
- ²⁴ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 782. Л. 115–119.
- ²⁵ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 38. Л. 13.
- ²⁶ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 747. Л. 76.
- ²⁷ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 747. Л. 76.
- ²⁸ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 38. Л. 10.
- ²⁹ Сенявский А.С., Сенявская Е.С., Сдвижков О.В.: i. m. 94.
- ³⁰ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 38. Л. 1; уо. Д. 783. Л. 35–36, 214–215.
- ³¹ ГАРФ. Ф. 7523. Оп. 65. Д. 685. Л. 4–5.
- ³² Lásd: Варга, Е. М. – Краус, Т. Замалчиваемый геноцид – венгерские оккупационные войска на территории Советского Союза, Великая Отечественная

война, 1943 год, Исследования, документы, комментарии. М., 2013. 291, 300–308. Magyarul: *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, Levéltári dokumentumok 1941–1947. Az elhallgatott népirtás*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2013.

- ³³ Сенявский А.С., Сенявская Е.С., Сдвижков О.В.: i. m. *Idézett mű*, 94.
- ³⁴ Марьина В.В.: 1944–1945 годы – Ждали ли русских в Восточной Европе? *Славяноведение*. 1999. № 1. 74.
- ³⁵ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 38. Л. 17.
- ³⁶ ГАРФ. Ф. 9492. Оп. 4. Д. 119. Л. 62, 98.
- ³⁷ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 782. Л. 52–53.
- ³⁸ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 782. Л. 132.
- ³⁹ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 782. Л. 132.
- ⁴⁰ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 783. Л. 35–36.
- ⁴¹ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 783. Л. 214–215.
- ⁴² РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 782. Л. 52.
- ⁴³ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 782. Л. 53.
- ⁴⁴ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 782. Л. 132.
- ⁴⁵ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 38. Л. 18.
- ⁴⁶ Az archivált dokumentumokkal összhangban, amelyeket Jelena Szenjavszkaja tárt fel az Oroszországi Védelmi Minisztérium Központi Archívumában (ЦАМО), a békés német lakosság elleni bűncselekményekben részes katonák a teljes állomány nem több mint 2 százalékát tették ki, viszont az ilyen jellegű bűnesetek száma lényegesen kevesebb volt a szövetségesekéhez képest. Lásd: Сенявская Е. С.: *Vac sobлазняют... Уральский исторический вестник*. 2020. № 3. 105.
- ⁴⁷ Az általunk feltárt adatok szerint, a büntetés lényegesen szigorúbb volt – lásd alább a megadott cikkeket!
- ⁴⁸ Гебхардт М.: *Когда пришли солдаты*, 71.
- ⁴⁹ Jalsovszky Katalin: A magyarországi Holokauszt-fotográfiai archiválásának és publikálásának problémái, 2. rész. A történeti fotográfia hitelességének védelmében: http://www.fotomuveszet.net/korabbi_szamok/201603/torteneti_fotografiai2 (A tanulmány szerzője szó szerint ezt idézi magyarul az orosz nyelvű szövegébe beillesztve: „amikor egyes alakulatoknál ilyen tettért súlyos büntetés járhatott” – a ford.)
- ⁵⁰ Малышева Е.М.: Искажение роли РККА в освобождении стран Центральной и Восточной Европы в современной политике памяти, *Известия ВГПУ. Гуманитарные науки*. 2020. № 2. 142.
- ⁵¹ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 38. Л. 17.
- ⁵² ГАРФ. Ф. 8131. Оп. 38. Д. 239. Л. 18–19.
- ⁵³ ЦАМО. Ф. 58. Оп. 18003. Д. 1599.
- ⁵⁴ ЦАМО. Ф. 58. Оп. 18003. Д. 833.
- ⁵⁵ ЦАМО. Ф. 58. Оп. 18003. Д. 1601.
- ⁵⁶ ЦАМО. Ф. 58. Оп. 18003. Д. 1600.
- ⁵⁷ ЦАМО. Ф. 58. Оп. 18003. Д. 1599.
- ⁵⁸ ЦАМО. Ф. 58. Оп. 18003. Д. 564.
- ⁵⁹ ЦАМО. Ф. 58. Оп. 18003. Д. 564.
- ⁶⁰ ЦАМО. Ф. 58. Оп. 18003. Д. 1602.
- ⁶¹ ЦАМО. Ф. 58. Оп. 18003. Д. 833.

- ⁶² ЦАМО. Ф. 58. Оп. 18003. Д. 901.
- ⁶³ Fóris Ákos: *Ez volt a nőknek a sorsa általában, ha szép volt, ha öreg, ha fiatal, ha csúnya: Magyar katonák és a női lakosság a keleti fronton*. Budapest, 2021. [Elő-készületben.]; Fóris Ákos: Szovjet állampolgárok a magyar hadbíróóságok előtt, In: Juhász József – Szvák Gyula (szerk.): *Tertium datur: Írások Krausz Tamás 70. születésnapjára*. Budapest ELTE, 2018. 272–273.
- ⁶⁴ Сенявская Е.С.: Освободительная миссия Красной армии в Европе в 1944–1945 гг. в контексте исторической памяти: новые архивные документы и их интерпретация, *Метаморфозы истории*. 2019. № 13. 209.
- ⁶⁵ 1944 és 1945 között a Vörös Hadsereg személyi állományának körülbelül 60 százalékat alkották oroszok, a katonák 40 százaléka, legalább 5 millió fő, a Szovjetunió más népei közül került ki.
- ⁶⁶ A lengyel hadsereg, amely mintegy 400 000 főt számlált, a Vörös Hadsereggel együtt szabadította fel az akkori Németországot (Sziléziát, Pomerániát stb.), és harcolva jutott el egészen Berlinig.
- ⁶⁷ 1944 augusztusától a Szovjetunió oldalán harcolt Románia hadserege több mint 500 ezer katonával, s többek között részt vett Magyarország, Csehszlovákia és Ausztria felszabadításában.
- ⁶⁸ Малышева Е.М.: Искажение роли ... 140.
- ⁶⁹ Сенявский А.С., Сенявская Е.С., Сдвижков О.В.: Освободительная миссия Красной Армии в 1944–1945 гг., гуманитарные и социально-психологические аспекты. Исторические очерки и документы. М.–СПб, 2015. 119.
- ⁷⁰ Гебхардт М.: Когда пришли солдаты, 34.
- ⁷¹ См.: ГАРФ. Ф. 7523. Оп. 65. Д. 685. Л. 4–5; РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 38. Л. 36.
- ⁷² Советский фактор в Восточной Европе. 1944—1953 гг. В 2-х тт. Документы / Т. 1. 1944—1948 гг. М., 1999. 202.
- ⁷³ Сенявская Е.С. Освободительная миссия Красной армии в Европе в 1944–1945 гг. в контексте исторической памяти: новые архивные документы и их интерпретация. *Метаморфозы истории*. 2019. № 13. 214.
- ⁷⁴ Az ilyen adatoknak számos forrás ellentmond – az oroszországi archívumokból származó dokumentumok, a szovjet katonák visszaemlékezései, amelyekben a Vörös Hadseregnek a közép-európai lakossággal való kapcsolata, az ezen országokban élők magatartása, sőt a nemi betegségek alakulása más megvilágításban láttatják a helyzetet. (Lásd: Сенявский А. С., Сенявская Е. С., Сдвижков О. В. Указ. соч. 98–99, 122–126).
- ⁷⁵ Lásd e jelenség leleplezését: Peter Pastor: Fényképek mint történelmi dokumentumok, *Eszmélet* 121. sz. (2019. tavasz), 108–112; Jalsovszky Katalin: A magyarországi Holokauszt-fotográfiák archiválásának és publikálásának problémái, 2. rész. A történeti fotográfiák hitelességének védelmében. http://www.fotomuveszet.net/korabbi_szamok/201603/torteneti_fotografiak2
- ⁷⁶ РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 128. Д. 38. Л. 19